

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 3, 2019. Issue 1.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње
COBISS.CG-ID 32743952

ISSN 2536-5592

Publisher: Center for Geopolitical Studies

Center for Geopolitical Studies

Časopis *Montenegrin Journal for Social Sciences* upisan je u evidenciju
medija, Ministarstva kulture Crne Gore pod rednim brojem **782**.

MJSS

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 3, 2019. Issue 1. Podgorica June 2019.

Publishing this issue of MJSS was supported by the Ministry of Science of
Montenegro

Editor in Chief: Adnan Prekić

Editors: Živko Andrijašević, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

International editorial board: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA.

Montenegrin Journal for Social Sciences is indexed in: CEOL-Central and Eastern European Online; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA-Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index.

Proofreading and lecture: Danijela Milićević

Address: Danila Bojovića bb 81 400 Niksic, Montenegro;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Prepress and print: Pro file – Podgorica

Circulation: 200 copies

Volume 3, 2019. Issue 1. Podgorica June 2019.

CONTENTS:

GEOPOLITICAL IMAGINATIONS OF RUSSIA IN THE REGION OF THE CENTRAL AND EASTERN EUROPE Nikola NOVAK	7
CULTURAL PERCEPTIONS OF DEMOCRATIZATION AND EQUALITY IN NATIONAL SYMBOLISMS AS ONE OF THE STRUCTURAL FOUNDATIONS OF EASTERN POPULISM Luka FILIPOVIC	29
MONTENEGRO BEFORE THE MILITARY DEFEAT (1915-1916) Milan SCEKIC	59
BOKA KOTORSKA AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY Ivan TEPAVCEVIC	101
MONTENEGRO'S LAST BATTLE-DIARY OF THE AUSTRO-HUNGARIAN GENERAL STJEPAN SARKOTIĆ Zeljko KARAULA	115
REVIEWS:	143
NEW RESEARCH STAGE - Book review: Marko Attila Hoare, Bosanski Muslimani u Drugom svjetskom ratu Dino DUPANOVIC	145
THIRD ATTEMPT TO ASSASSINATE KING ALEXANDER - Book review: Čedomir Antić, Kralj Aleksandar Milan SCEKIC	149
ANGLE OF OUR REALITY - Book review: Živko Andrijašević, Balkanski ugao Nada TOMOVIC	155
IN MEMORIAM - Radoje Pajović (1934-2019) Marijan Maso MILJIC	159
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS	163

Glavni i odgovorni urednik: Adnan Prekić

Urednici: Živko Andrijašević, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

Međunarodni uređivački odbor: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA.

Montenegrin Journal for Social Sciences indeksira se u sledećim naučnim bazama: CEOL-Central and Eastern European Online; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA-Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index.

Lektura i korektura: Danijela Milićević

Adresa: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Crna Gora;

E-mail: mjss@ac.me

www.mjss.ac.me

Priprema i štampa: Pro file – Podgorica

Tiraž: 200

Volume 3, 2019. Issue 1. Podgorica Jun 2019.

SADRŽAJ:

GEOPOLITIČKE IMAGINACIJE RUSIJE U CENTRALNOJ I ISTOČNOJ EVROPI
Nikola NOVAK.....7

KULTURNA PERCEPCIJA DEMOKRATIZACIJE I RAVNOPRAVNOSTI U
NACIONALNOM SIMBOLIZMU, KAO STRUKTURNI ELEMENT ISTOČNOG
POPULIZMA
Luka FILIPOVIĆ.....29

CRNA GORA UOČI VOJNOG SLOMA (1915-1916)
Milan ŠČEKIĆ.....59

BOKA KOTORSKA NA POČETKU 20. VIJEKA
Ivan TEPAVČEVIĆ.....101

POSljednja CRNOGORSKA BITKA-DNEVNIK AUSTRO-UGARSKOG
GENERALA STJEPANA SARKOTIĆA
Željko KARAUŁA.....115

PRIKAZI:.....143

NOVI ISTRAŽIVAČKI TALAS - Prikaz knjige: Marko Attila Hoare, Bosanski
Muslimani u Drugom svjetskom ratu)
Dino DUPANOVIĆ.....145

TREĆI ATENTAT NA KRALJA ALEKSANDRA - Prikaz knjige: Čedomir Antić,
Kralj Aleksandar
Milan ŠČEKIĆ.....149

UGAO NAŠE STVARNOSTI-Prikaz knjige: Živko Andrijašević, Balkanski ugao
Nada TOMOVIĆ.....155

IN MEMORIAM - Radoje Pajović (1934-2019)
Marijan Mašo MILJIĆ.....159

UPUTSTVA ZA AUTORE.....165

Original scientific article**POSLJEDNJA CRNOGORSKA BITKA
DNEVNIK AUSTRO-UGARSKOG GENERALA STJEPANA SARKOTIĆA**Zeljko KARAULA¹

Suradnik Zavoda HAZU u Bjelovaru, Croatia

e-mail: zkaraula@hazu.hr

ABSTRACT:

The aim of this work is to provide, on the basis of the general and baron Stjepan Sarkotic's legacy, held in the Croatian State Archives, and particularly his diary, thorough information on his participation, as an Austrian-Hungarian commander, in attack on Montenegro in late 1915 and early 1916. The diary, besides to Sakotic's military thinking and operational implementation, brings new data on how this military operation was projected and executed. Additionally, the Diary provides some Sarkotic's political thinking during these days before and ahead of Montenegrin defeat in January 1916. In the annex to this work is given extract from his diary that refers to war operations against Montenegro.

KEY WORDS:

Stjepan Sarkotic; Montenegro; World War I, King Nicholas I Petrovic; Austria-Hungary

¹ **ŽELJKO KARAULA (1973.):** na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu završio studij povijesti i filozofije, a doktorirao na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu (2015.), znanstveni suradnik, član Uredništva časopisa Radovi Zavoda i odgovorni urednik časopisa Zbornik Janković ogranka Matice hrvatske iz Daruvara. Vanjski suradnik Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad Koprivničko-križevačke županije u Križevcima i Dukljanske akademije nauka i umjetnosti (DANU) iz Crne Gore.

SAŽETAK:

Cilj ovoga rada jeste da na temelju ostavštine generala i baruna Stjepana Sarkotića koja se čuva u Hrvatskom državnom arhivu, posebno njegova dnevnika, pruži temeljne informacije o Sarkotićevom sudjelovanju kao jednog od austro-ugarskih zapovjednika u napadu na Crnu Goru krajem 1915. i početkom 1916. godine. Dnevnik osim Sarkotićevog vojnog razmišljanja i operativne provedbe donosi nove podatke kako je ta vojna operacija zamišljena i izvedena, a osim toga dnevnik pruža i neka Sarkotićeva politička razmišljanja tih dana prije i uoči crnogorskog vojnog sloma u siječnju 1916. godine. U prilogu rada daje se izvadak iz njegova Dnevnika koji se odnosi na ratne operacije protiv Crne Gore.

KLJUČNE RIJEČI:

Stjepan Sarkotić; Crna Gora; Prvi svjetski rat, kralj Nikola I. Petrović; Austro-Ugarska

1. Uvod

„Pred nadirućim austro-ugarskim jedinicama isprječio se lanac planina koje su se nadovezivale jedna na drugu kao da su željele da i same zaustave horde zavojevača i pomognu svojim domaćinima da zadrže ono što je uvijek bilo njihovo. (...) Nasuprot sitim, toplo obučenim i municijom obezbjeđenim švapskim vojnicima, nalazili su se gladni i bosni sa šakom metaka u cepovima, crnogorski vojnici. (...) mučeni glađu čekali su Crnogorci odlučni boj kao veliki spas. Smrt je bila u odnosu na preživljeno dar nebeski“ (Ašanin, 1988, 79-80)

Nakon atentata u Sarajevu 28. lipnja 1914. ratna je opcija prihvaćena kao jedino sredstvo za sređivanje prilika u južnoslavenskim dijelovima Austro-Ugarske, ali i potvrđivanje pokolebanog statusa Monarhije kao velesile. Na vijećanju zajedničkih ministarskih konferencija u Beču u srpnju 1914. neposredno nakon izbijanja Prvog svjetskog rata prihvaćeno je stajalište da je vojni obračun s Kraljevinom Srbijom pretpostavka sređivanja političkih prilika u zemlji (Klark, 2014, 389-394). Samim tim odlučujuća uloga pripala je vojnim krugovima, što se tiče Srbije i Crne Gore, zemaljskom poglavaru Bosne i Hercegovine generalu Oscaru Potioreku koji je 21. kolovoza 1914. imenovan vrhovnim zapovjednikom tzv. Balkanskih snaga austro-ugarske vojske. No, zbog neuspjelih poduhvata protiv Srbije početkom 1915. Potiorek na mjestu zemaljskog poglavara BiH zamjenjuje general Stjepan Sarkotić.

U zagrebačkom Hrvatskom državnom arhivu (HDA) čuva se osobna ostavština generala Stjepana Sarkotića. Kako je ta građa dospjela u taj arhiv, o tome ne postoje zapisi, ali se pretpostavlja da je gradivo fonda preuzeto u HDA tijekom Drugoga svjetskoga rata. Ostavština ukupno sadrži sedam arhivskih kutija. Najvažniji dio te ostavštine su rukopisni dnevници na njemačkom jeziku koje je S. Sarkotić vodio od 1914. do 1918. godine. Uz *Dnevnik* pridodani su razni dodaci (molbe, izvještaji, službeni spisi, dekreti, planovi operacija, zemljovid, korespondencija), koji čine dopunu *Dnevnika*. Uz to ostavština sadrži i Sarkotićevu korespondenciju poslije 1918. godine, rukopisne članke, ispise iz literature te članke objavljene u raznim novinama i časopisima, pretežno u Austriji.² Dnevници generala Sarkotića iznimno su važan izvor za analizu sukobljavanja političkih opcija bosanskohercegovačkih Hrvata, Srba i muslimana te sučeljavanje Austrije i Ugarske oko pitanja i pri-

² Hrvatski državni arhiv (HDA), fond 1773., Stjepan Sarkotić. Cijela ova Sarkotićeva ostavština je digitalizirana te joj je moguće pristupiti preko weba. Vidi: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=1_5653

padanja Bosne i Hercegovine, koja je tada bila u svojevrsnom statusu zajedničkog kondominija Austrije i Ugarske. Kako je to zaključila Tadin ovaj *Dnevnik* i građa: „sadržavaju podatke, razmišljanja i ocjene jednog generala i visokog dužnosnika, izravnog sudionika u događajima, koja prati kroz četiri i po godine tijekom 1. svjetskog rata na južnoslavenskim prostorima, a posebno na teritoriju oko kojeg su tada gotovo svi igrali dvostruku igru, kao i korespondencija nastala u isto vrijeme, ne samo da može biti i jest zanimljiva, nego će se zasigurno pokazati korisnom te pridonijeti određenijem i jasnijem viđenju ondašnjih prilika“ (Tadin, Osobni..... 229.).

U ovome prilogu namjera mi je na temelju nepoznatog ili tek fragmentarno istraženog arhivskog gradiva analizirati onaj dio *Dnevnika* austro-ugarskog generala Stjepana Sarkotića koji se odnosi na njegovo sudjelovanje i zapovjedanje austro-ugarskim trupama u napadu na Crnu Goru tijekom Prvog svjetskog rata.

Ratno te vojno-strateško, a djelomično i političko djelovanje generala Stjepana Sarkotića nije zaobiđeno u dosadašnjem historiografskom istraživanju. Od 1969. do 2012. godine o Sarkotiću su napisane tri disertacije, dvije na njemačkom govornom području, a jedna na hrvatskom. Prva se pojavila disertacija austrijske povjesničarke Signe Klein, *Freiherr Sarkotić von Lovcen – Die Zeit seiner Verwaltung in Bosnien-Herzegowina von 1914-1918*. obranjena 1969. godine na Sveučilištu u Beču (Klein, Freier...). Prema Baueru Signe Klein, dobila je posredovanjem svog profesora Plaschke poseban nalog, da pročita Sarkotićev dnevnik i upotrijebi ga za svoju disertaciju o njemu. Disertacija nije tiskana te se nalazi u arhivu Bečke sveučilišne knjižnice. U disertaciji je uglavnom težište stavljeno na Sarkotićevu službu kao zemaljskog poglavara Bosne i Hercegovine. Druga disertacija pojavila se 2005. godine iz pera Stefana Marca Petersa, docenta na Sveučilištu Andrassy u Budimpešti pod nazivom *Stefan Freiherr von Sarkotić und die südslawische Frage in der Donaumonarchie; Österreich-Ungarns letzter Kommandierender General und Landeschef von Bosnien-Herzegowina als politischer Offizier im Ersten Weltkrieg* (Peters, 2005). Iako nije opsežna sadržajem (140 stranica) disertacije je posve usmjerena na Sarkotićevo političko djelovanje tijekom Prvog svjetskog rata uglavnom u smislu prevladavanja dualističkog ustroja Monarhije i mogućnosti stvaranja treće hrvatske jedinice kao ravnopravnog faktura u novom trijalističkom ustroju Monarhije. Svoje teze i rješenja iz disertacije Peters je razradio i dodatno analizirao u nizu članaka (Peters, 2006). Tako npr. u radu “Konceptije rješavanja južnoslavenskog pitanja Stjepana baruna Sarkotića” bavi se prijedlozima za rješa-

vanje južnoslavenskog pitanja koje je Stjepan Sarkotić iznio Zemaljskoj vladi (Peters, *Koncepcije...* 133-142). Treća disertacija pojavila se 2012. godine na hrvatskom jeziku autora Dinka Čutura „Stjepan Sarkotić časnik, strateg i političar“ (Čutura, 2012). U svojoj disertaciji Čutura je dao vrlo uspješni prikaz vojnog djelovanja Sarkotića tijekom Prvog svjetskog rata, ne zaobilazeći ni njegova politička razmišljanja i njegovo djelovanje kao zemaljskog poglavara BiH.

Osim ovo troje znanstvenika Sarkotićem se pozabavio vrlo plodan hrvatski publicist i doktor filozofije Ernst Bauer (1910.-1995.). U mnogim svojim djelima Bauer se bavio vojnom prošlošću hrvatskog naroda, te je napisao niz uspješnih vojnih biografija, među kojima i o banu Josipu Jelačiću i proslavljenom feldmaršalu Svetozaru Borojeviću „Lavu sa Soče“. Osim knjige koja je izašla o Sarkotiću pod naslovom „Der letzte Paladin des Reiches, Go Stefan Freiherr Sarkotić von Lovćen“ (Bauer, 1988), Bauer je napisao i još neke članke o Sarkotiću, baveći se sada njegovom političkom emigracijom poslije 1918. godine (Bauer, *Posljednje...* 560-573. Postoje također i neki manji radovi o Sarkotiću iz pera Draženka Tomića i Zorana Grijaka (Tomić, Stjepan..).

2. Kratka biografija generala Stjepana Sarkotića (1858.-1939.)

Tko je bio general Stjepan Sarkotić? Stjepan Sarkotić (Sinac kod Otočca, 4. listopada 1858. – Beč, 16. listopada 1939.) bio je sin profesionalnog vojnog časnika. Školovan na Terezijanumu, započeo je službu u 16. pješačkoj pukovniji u Trebinju. Godine 1882. sudjelovao je u borbama u Bosni i Hercegovini i na Krivošiji. Potom je prešao u službu u Zapovjedništvo 1. brdske brigade u Mostaru, a 1899. promaknut je u čin kapetana i upućen na službu u Glavni stožer. Zadužen za prikupljanje podataka o stranim zemljama, često je putovao u Srbiju i Rusiju te učio ruski. Od 1900. do 1903. zapovijedajući je časnik u Puli, promaknut u čin pukovnika. Uskoro je postao šef Glavnog stožera XII. korpusa u Hermannstadtu (Sibiu) u današnjoj Rumunjskoj. Godine 1907. preuzeo je zapovjedništvo 5. pješačke brigade u Linzu i iste godine promaknut u čin general-bojnika. Iduće je godine preuzeo zapovjedništvo nad 88. Landeschützen brigadom, a 1910. godine nad 44. Landwehr /Schützen divizijom. U prosincu 1911. promaknut je u čin podmaršala (Feldmarschalleutnant) i naslijedio je Svetozara Borojevića kao zapovjednik VI. kraljevskog ugarskog honvedskog distrikta, mobiliziranog kao 42. domobranska pješačka divizija, kojom je

zapovijedao. Divizija je bila pod vrhovnim zapovjedništvom generala pješništva Adolfa baruna Rhemena, u sklopu XIII. korpusa, odnosno Frankove 5. armije. Pozvan u Beč, promaknut je u generala pješništva i postavljen za zapovijedajućeg generala u Bosni i Hercegovini (22. prosinca 1914.). Ujedno biva imenovan i zapovjednikom 15. i 16. zbornog područja na području BiH i Dalmacije. U siječnju 1916. usmjerio je iz svoje baze u Boki kotorskoj snage protiv Crnogoraca koji su držali planinu Lovćen. Već 13. siječnja prve su austrougarske postrojbe ušle na Cetinje, a Sarkotić je odlikovan. Ostao je u Bosni i Hercegovini kao zapovijedajući general (promaknut 17. studenog 1917. u čin general-pukovnika). Od travnja 1918. preuzima vojno zapovjedništvo u Crnoj Gori, odnosno vojnu operativu, dok je Clam-Martinić i dalje ostao vojni guverner Crne Gore. Slomom Monarhije povukao se iz djelatne službe, a nakon kratkog boravka u Hrvatskoj preselio se u Beč gdje je i umro. Potrebno je reći da je osim svoje vojne službe Sarkotić politički zastupao stajališta oko kruga vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera (1843.-1918.) suprostavljajući se bilo kakvih „jugoslavenskim strujama“ unutar hrvatskog političkog spektra, čvrsto zastupajući stajališta Stadlerova kruga o trijalističkom uređenju Monarhije ili uvažavajući postojeće odnose u Monarhiji, za ujedinjenje hrvatskih zemalja unutar ugarskog dijela Monarhije, uz reviziju Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. godine u subdualističkom smislu. Zajednički politički istup Hrvata i Srba (Hrvatsko-srpska koalicija) Sarkotić je ocjenjivao kao najveću opasnost za habsburšku dinastiju i opstojnost Austro-Ugarske (Grijak, 2001). Iako nije u vezi teme ovog rada važno je istaknuti da je Sarkotić bio vrlo dobro upućen u tadašnja politička razmišljanja u visokim dvorskim političkim i vojnim krugovima Austro-Ugarske kojima je i sam pripadao, ta da je kao izraziti pripadnik visoke vojne hijerarhije hrvatskih generala crno-žute Monarhije bio jasno na proaustrijskom stajalištu, odnosno vidio je budućnost hrvatskog naroda samo u tim okvirima. U drugom pogledu Sarkotić je južnoslavensko pitanje i njegove specifičnosti te stanje na jugu Monarhije poznavao nešto bolje i detaljnije, nego što su u tu problematiku bila upućena visoka austro-ugarska vojna hijerarhija i bečki dvorski krugovi.

3. Crnogorska katastrofa i poraz 1916. godine u Sarkotićeve memoarima

U srpanjskoj krizi 1914. izazvanoj atentatom u Sarajevu, na austrougarskog prestolonasljednika Franza Ferdinanda, Crna Gora je bezuvjetno stala na stranu Srbije. Na traženje predsjednika srpske vlade Nikole Pašića da crnogorska vlada da mišljenje o ultimatumu koji je Srbija dobila od Austrije, crnogorska vlada je odgovorila: „Teško je reći kakav odgovor treba dati Austriji (...) ali Crna Gora će u ovom slučaju, kao i u prošlosti, deliti sa Srbijom dobro i zlo. Sudbina Srbije, sudbina je naša“ (Ružić, 1955, 91). Istoga dana, kada je Austro-Ugarska objavila rat Srbiji, 28. srpnja 1914., kralj Nikola je objavio proglas o mobilizaciji, a već 6. kolovoza Crna Gora je zvanično objavila rat Austro-Ugarskoj, ignorirajući pri tom obećanje njene diplomacije da u slučaju neutralnosti može računati na teritorijalne ustupke (Skadar). Solidarirajući se sa Srbijom i pozivajući se na odluke Crnogorske narodne skupštine od 1. kolovoza, kralj Nikola je pozvao Crnogorce „u borbu za oslobođenje srpstva i jugoslovenstva“ (Andrijašević, Rastoder, 2006, 285).³ Crna Gora ušla je u rat iscrpljena i nedovoljno oporavljena od Balkanskih ratova, s nedovoljnim naoružanjem i logistikom. Mobilizirani su maksimalni vojni kapaciteti – oko 50.000 vojnika držalo je 500 km fronta. Borba protiv zajedničkog neprijatelja Austro-Ugarske dovela je do bliske suradnje savezničkih vojski Crne Gore i Srbije. Za načelnika štaba Crnogorske vrhovne komande postavljen je general Božidar Janković, čime je crnogorska vojska faktički stavljena pod vrhovnu komandu srpske vojske. Dolaskom srpskih časnika na ključna mjesta u vojnoj hijerarhiji, crnogorska vojska je upotrebljavana u skladu sa strateškim vojnim interesima Srbije.

Nasuprot „bratskom oružju“ i bliskom savezništvu Crne Gore i Srbije tijekom Prvog svjetskog rata u pozadini je zapravo u političkom pogledu situacija bila komplicirana i vrlo osjetljiva. Radilo su o sukobu koja će država imati primat oko južnoslavenskog ujedinjenja i sukobu dinastija Petrovića-Njegoša i Karađorđevića. Ruski vojno-diplomatski službenik na crnogorskom dvoru Nikolaj Mihailovića Potapov⁴

3 Jedan od sarajevskih atentatora Muhamed Mehmedbašić je nakon atentata pobjegao u Crnu Goru gdje je bio uhićen. Nakon što su austrijski organi tražile da im se Mehmedbašić izruči on je nakon dva dana zatočenja u crnogorskom zatvoru pobjegao u Srbiju, očito prešutnom dozvolom crnogorskih vlasti.

4 Nikolaj Mihailovič Potapov, general-major, za ruskoga vojnoga agenta u Kraljevini Crnoj Gori postavljen 10. lipnja 1903. god, dakle ubrzo nakon svibanjskog prevrata u Srbiji, i na toj dužnosti ostaje do poraza crnogorske vojske u siječnju 1916. godine. Nakon povratka u zemlju pridružio se

u svojim memoarima bilježi zanimljiva zapažanja o držanju vrha Crne Gore tijekom Prvog svjetskog rata. Naime, na jednoj strani prisutna je neizvjesnost u pogledu ishoda rata i strah da sile Antante kojima je mala Crna Gora pripadala ne pretrpe poraz, no, na drugoj strani, vladala je i bojazan da će u slučaju pobjede njenih saveznika, otvoriti pitanje ujedinjenja Srbije i Crne Gore u kojoj bi dinastija Petrovića kao slabija strana morala popustiti i prepustiti tron Karađorđevićima.⁵ Zbog toga je jednim dijelom rata, kada je Crna Gora bila djelatna vojna sila, kralj Nikola nastojao bez obzira na preuzete obveze u pogledu kooperacije sa srpskom vojskom u BiH, poduzimati i autonomne vojne operacije prema Boki Kotorskoj, te prema Skadru, u cilju osiguranja prestiža i budućnosti Crne Gore i njene dinastije (Potapov, 2003, 9). Osim toga postojale su ozbiljnje sumnje da crnogorski dvor vodi tajne pregovore austro-ugarskom stranom, iako je tu propagandu potencirala i Srbija želeći kompromitirati dinastiju Petrovića. Zbog toga se crnogorski dvor konstantno nalazio u nezgodnoj situaciji (Božović, Pad... 511-514).⁶ O tome svjedoči i bliski prijatelj kralja Nikole vojvoda Simo Popović u svojim memoarima. Popović zaključuje da je kralj Nikola pristajao na proces pregovora za moguće ujedinjenje sa Srbijom zapravo pod uvjetom da ništa od svojim interesa ne žrtvuje. Popović piše da je Nikola: „uvijek govorio o ujedinjenju i isticao se kao predvoditelj u borbi za tu ideju, a želio ga je samo tako, ako će biti pod vladom njegovom i njegova doma.

potom u Oktobarskoj revoluciji boljševicima. Stupa u njihovu službu te u operaciji „Trst“ 1922-1925. namamljuje potencijalno opasne ruske emigrante, nekadašnje kolege carske oficire, u ruke tajne ruske službe GPU. Nagrađen u SSSR visokim položajima i ordenima

5 Ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom posebno je potencirala carska Rusija stajući posve na srpsku stranu. U jednom susretu Nikole Pašića s ruskim imperatorom Nikolom I. Romanovim u Moskvi od 20. siječnja 1914. stoji: „Potom je razgovor prešao na Crnu Goru (...) O Crnoj Gori rekao mi je da zna, da onde ceo narod stoji na našoj strani i da želi ujedinjenje s nama. (...) Car je veoma žestoko kritikovao držanje Crne Gore i rekao je da Crna Gora ne radi iskreno, kao što je i sad u dosluhu sa Austrijom; i kako je on, slučajno, tek juče, čuo od svoga ministra da Crna Gora pomišlja na svakojake intrige protiv Srbije i njene dinastije i da se stoga mora paziti da ne uradi šta rđavo. I on nalazi da je pitanje ujedinjenja Srbije sa Crnom Gorom pitanje vremena i da se ono mora izvesti sa što manje potresa i galame.“ Dana 21. siječnja 1914. održana je sjednica u Glavnom štabu ruske imperatorske vojske pri čemu je A. A. Neratov, zamjenik ruskog ministra vanjskih poslova, prenoseći instrukcije iz Carevog kabineta, rekao okupljenima (visokim vojnim dužnosnicima), da je, imajući u vidu, „perspektivu državnoga objedinjavanja Crne Gore sa Srbijom“, potrebno je, uz Ruse, poslati u Crnu Goru i Srbe, vojne instruktore. Knez G. N. Trubjeckoj je rekao da crnogorsku vojsku treba učiniti „nemoćnom za samostalnu akciju“, kako bi „u odsudnom momentu mogla ukazati bitnu pomoć Srbiji“. Generalno, carska Rusija je bila zainteresirana za stvaranje zajedničke države koja bi stala na put prodiranju Austro-Ugarske. Moja audijencija kod cara Nikole, 20. januara 1914., Politika, br. 6696, 14. XII. 1926., 1-2. Crnogorskom kralju Nikoli I. Petroviću su takve tendencije ruske politike bile poznate te nije nimalo žalio zbog pada Rusije u Oktobarskoj revoluciji. POPOVIĆ, n. dj., 10.

6 Kasnije je i Srbija bila prisiljena da sudjeluje u pregovorima s Austro-Ugarskom uzimajući u vidu tajne pregovore o separatnom miru između Austro-Ugarske i Francuske (Burbon, 1921).

Pregovaranja sa Srbijom o ujedinjenju vođena su ne da se ono ostvari, nego da služe dokazom, kako je on vazda tu za ujedinjenje“ (Popović, 2002, 7). Sve to dovodilo je do nejasnih projekcija i lutanja o političkoj budućnosti Crne Gore što se odražavalo i u neusklađenosti diplomatskih i vojnih poteza, što je u konačnici dovodilo do nemira u društvu i vojsci. Pitanje opstanka dinastije Petrovića sudbinski poistovjetilo sa opstankom crnogorske države.

Nakon što su Rusi ljeti 1915. doživjeli teški poraz u bici Gorlice-Tarnow, akcije Italije na Soči se pokazale beskorisnim, a operacija kod Galipolja se pretvorila u pravi fijasko, stvorili su se uvjeti za napad na Srbiju. Prvenstveno se to ogledalo u spremnosti Bugarske da uđe u rat na strani Središnjih sila, a na granicu Srbije dovedene su i elitne njemačke postrojbe. U vojni pohod na Srbiju koji je počeo 5. listopada 1915. godine, kao zemaljski poglavar BiH uključio se i Stjepan Sarkotić. Sarkotić je poduzeo inicijativu koja se sastojala u tome da je formirao vlastitu borbenu skupinu kod mjesta Međeđe i podredio je podmaršalu Rolingeru (odred generala Blehingera i odred pukovnika Vučetića), a zatim se odlučio na samostalno forsiranje Drine kod Međeđe (Operacije.... 1954, 365). Prijelaz rijeke izveden je 20. studenog i odrazio se na cijelu obrambenu crtu fronte na Drini kod Međeđe uzvodno. Crnogorci su napustili položaje uz Drinu i povukli se preko Čelebića, ostavivši za sobom 2 teška topa. Sarkotićevom inicijativom, napredovanje 62. divizije bitno je olakšano. Po nalogu Vrhovnog zapovjedništva Sarkotić je naredio i mjestimične određene prodore na hercegovačko-crnogorskoj fronti, da bi zadržao crnogorske snage. Posade u tvrđavama Avtovca, Bileće i Trebinja svoju zadaću su riješile ofenzivno, čime im je uspjelo osvojiti najvažnije točke uzduž granice i stvarno onemogućiti odlazak crnogorskih snaga s te linije fronta (Dnevnik, HDA).

Dana 22. studenog 1915. kad su uspjesi ofenzive na Srbiju postali sasvim vidljivi, šef austro-ugarskog generalštaba (Armeeoberkommando - AOK) Conrad je donio odluku da će odvojeno napasti Crnu Goru i osvojiti Lovćen. Napad je planiran s tri strane. Krajem studenog počelo je prikupljanje postrojbi te teškog i lakog topništva (Klein, 1969, 103). Prema Conradovim vojnim planovima ta akcija trebala je biti posve unilateralna. Znajući da se s tom operacijom Njemačko Vrhovno

zapovjedništvo (Deutsche Oberste Heeres Leitung - DOHL) ne slaže Conrad djeluje na svoju ruku bez njemačkog pristanka. Unatoč svom uspjehu na Balkanu, šef austro-ugarskog generalštaba Conrad je bio svjestan da su većinu pobjeda odnijeli Nijemci, a ne Austrijanci. Nije htio dvojno njemačko-austrijsko zapovjedništvo u regiji jer se bojao da će Austrija biti u podređenom položaju. Odnos između Conrada i njegovog njemačkog kolege Ericha Von Falkenhayna koji je htio da se Njemačka okrene Francuskoj i zapadnom bojištu, bio je toliko napet da nije postojalo komunikacije gotovo cijeli mjesec od prosinca do siječnja 1916. godine (Stevenson, 2014, 256-257; Horvat, 1967, 306-307). Sarkotić koji je prema Conradovom planu trebao surađivati u toj operaciji, razvija potpuno samostalni plan za osvajanje Lovćena, različit od plana Conrada odnosno AOK-a. U svom dnevniku piše: „Ne napadati izravno preko Krstača, nego učiniti obuhvatni manevar i glavni udarac usmjeriti prema cesti Cetinje-Kuk, preko Majstora i Šiljevita“ (Dnevnik, 8. XII.1915, HDA). Da bi provjerio svoj naum i planove odlazi u Herceg Novi, da bi se upoznao sa situacijom i čuo razmišljanja o tome zapovjednika ratne luke, podmaršala Webera. Weber se složio sa Sarkotićem u analizi da je napad s Krstača posve nepovoljan. Stoga su Sarkotić i Weber predložili AOK-u opkoljavanje masiva Lovćena, a smjer glavnog napada bi bio u smjeru ceste Cetinje-Kuk, preko uzvisine Srdara (Dnevnik, 8. XII.1915, HDA). Na kraju je njihova inicijativa prihvaćena od strane AOK-a. Prema Sarkotićevom dnevniku prvotno je Vrhovno zapovjedništvo planiralo samo operaciju zauzimanja Lovćena, da bi otklonilo opasnost za ratnu luku u Boki.

Dana 20. prosinca su iz Mackensonovih snaga u Srbiji povučene postrojbe potrebne za novu vojnu operaciju i podređene generalu H. von Kövessu (Klein, 1969, 103). Njegovom generalnom zapovjedništvu podređen je i Sarkotić i njegove postrojbe. Planovi AOK-a su osim Crne Gore uključivali i proširenje ofenzive i na sjevernu Albaniju sa čime se Sarkotić nije slagao. U svom dnevniku je zabilježio: “ Vrhovno zapovjedništvo se više ne ograničava na zaposjedanje Lovćena, nego želi pravu ofenzivu protiv Crne Gore i sjeverne Albanije, smjer Skadar. U Boku kotorsku će poslati još tri brigade, a Kövess mora preuzeti zapovijedanje svim postrojbama od Prizrena do Kotora. Na obje krajnje točke: Prizrenu i Boki Kotorskoj, bit će koncentrirani VIII. odnosno XIX. korpus, a između njih (samostalne) skupine; napredovanje treba početi 20. siječnja 1916. Meni je pravo. Nismo li odabrali prevelik zalogaj? Ne neprijatelj, nego terenske teškoće, zimski uvjeti, pomanjkanje vode i drva - jednom rječju, opskrba bi nam lako mogla postaviti zagonetku za rješavanje“(Dnevnik, 24. XII.1915, HDA).

U međuvremenu u Boki kotorskoj počinje koncentracija XIX. Korpusa s 33 bataljuna i 20 teških baterija. General Kövess 30. prosinca 1915. s kompletnim stožerom 3. armije stiže u Sarajevo. Njegov stožer odredio je za datum početka napada 9. siječnja 1916 (Klein, 1969, 103). Prvi početni udar kod Berana započeo je 5. siječnja feldmaršal Luka Šnjarić⁷ s 10., 17. i 18. brdskom brigadom, a za njim je sljedilo nastupanje VIII. Korpusa i 62. divizije. U odnosu na crnogorsku stranu napad je izveden sa tri i po puta više vojnika i znatno boljim naoružanjem. Oko 40.000 crnogorskih vojnika je stavljeno pred nemogući zadatak da brani front u dužini od 500 km. Iako je crnogorska vojska (Sandžak) zaustavila austro-ugarske vojnike i postigla veliku pobjedu u bici na Mojkovcu 6/7. siječnja, nije mogla zaustaviti napredovanje neprijatelja na drugom frontu, jer je težište austro-ugarskog napada bilo prema Lovćenu (Operacije...1954, 441-453). I danas postoji dilema zašto je Vrhovna komanda crnogorske vojske inzistirala da Sandžačka vojska i dalje ostaje na liniji fronta na rijeci Tari. Prema vojnoj raščlambi iz 1954. godine: „takvo rešenje odgovaralo je jedino situaciji ako se želelo da se crnogorska vojska dovede u takav položaj da joj se onemogući povlačenje sa srpskom vojskom i da u granicama Crne Gore pretrpi slom“ (Operacije...1954, 454).

Sarkotić stiže 7. siječnja u Herceg-Novi, da bi već sljedeći dan 8. počeo napad na Lovćen. U centru napada bio je feldmaršal Ignaz Trolmlmann, sa zapadne strane se nalazila ratna flota, a na istoku VIII. Korpus. U dnevniku Sarkotić zapisuje da se sa svojim stožerom ukrao na „Dalmat“ i plovio njime uzduž cijele fronte. U svoj dnevnik 8. I. 1915. Sarkotić zapisuje: “ Oko 300 koraka od Dalmata udario je neprijateljski projektil u more, podizujući vodeni stupac visok najmanje 10-15 m. Prekrasno jutarnje vrijeme nije održalo. Već oko 11 h prije podne nastupilo je potpuno naoblčenje i oko 1 h poslije podne počelo je kišiti. Mislio sam da je kiša izazvana teškom pucnjavom, ali nije bilo tako, nego je nažalost nastupila nepovoljna promjena vremena. Divio sam se preciznosti topništva i našem hrabrom pučkom ustanku

7 Luka Šnjarić (Čanak, 22. lipnja 1851. – Cluj-Napoca, Rumunjska, 21. siječnja 1930.), austrougarski general pješaštva. Nakon vojne graničarske škole u Otočcu, raspoređen je 1870. kao desetnik u 2. graničarsku pješačku pukovniju (Vojna krajina). U čin poručnika promaknut je 1874., natporučnika 1879., te je raspoređen u 51. pješačku pukovniju. Satnik postaje 1887., bojnik 1897., a vojnu službu obnaša najprije u 4. bosanskohercegovačkoj pješačkoj pukovniji. U čin potpukovnika promaknut je 1903., pukovnika 1906., te je imenovan zapovjednikom Oružničkog zbora za Bosnu i Hercegovinu ustrojenog 1878. godine. Godine 1911. promaknut je u čin general-bojnika, a 1914. podmaršala. Početkom Prvog svjetskog rata zapovjednik je vlastite brigade Snjaric (Balkansko bojište), a nakon toga 59. pješačke divizije (Balkansko bojište) i 42. domobranske pješačke divizije (vražja divizija) 1916./1917. (Rusko bojište). U svibnju 1918. promaknut je u generala pješaštva, a u listopadu imenovan vojnim zapovjednikom Zagreba. Umirovljen je 1. siječnja 1919. godine.

(Landstrum) koji su možda imali za riješiti najtežu operaciju u cijelom ratu. Razgledao sam položaj jedne 42 mm haubice. Naše teško oružje (50 cijevi) ispalilo je oko 1300 projektila“ (Dnevnik, 8.I.1916, HDA). Napadne operacije su u globalu išle po planovima. Dana 9. siječnja dijelovi 47. divizije dolaze do ključnog položaja Solar, pri čemu su Crnogorci imali teške gubitke i izgubili veći dio topništva (Klein, 1969, 103). Brigada Törk uspjeva 10. siječnja na juriš zauzeti Lovćen, pri čemu je otpor branitelja zbog jačine paljbe broskog topništva bio onemogućen (Klein, 1969, 51).

Dana 11. siječnja Sarkotić zapisuje: “Prije podne u 10 h Minnich mi nosi vijesti da je Lovćen osvojen. Brigada Colerus je zauzela Krstač-sedlo. U cijelosti je zarobljeno 30 topova od toga 6 teških. Glavna zasluga pripada FML (podmaršal). v. Weberu. Sve trupe su se istaknule, ali ipak posebno 14. brdska brigada i skupina potpukovnika Törk-a. Kapa dolje pred hrabrim pučkim ustankom koji je tako teški taktički zadatak u kratkom vremenu uspješno riješio. Operacija je provedena tako kako smo je podmaršal v. E. Weber i ja planirali, a ne kako je to željelo Vrhovno zapovjedništvo koje je - da stvar bude još luđa – iz (1000 km. udaljenog) Teschena propisala i rješenje. Zapovjedništvo je uvijek željelo da se trebamo najprije probiti kod Krstača. Ali Krstač smo ostavili za kraj i težili smo uzeti važni i odlučujući prostor Solar-Kuk, što je sa uspjehom i postignuto. Lovćen-visina sama je od malog vojnog značaja. Na Lovćenu Crnogorci nisu imali ni jednog čovjeka ni stalnu posadu, najviše pri lijepom vremenu jednu izvidnicu, jer je Lovćen previsok i uglavnom se drži u oblacima. I danas Vrhovno zapovjedništvo propisuje kako se treba raditi mostobran na Lovćenu. Naravno opet jedna Teschenska glupost. Bez obzira na ovu naredbu izdao sam protivni odgovarajući nalog“ (Dnevnik, 11.I.1916, HDA).

Istoga dana u 6 sati popodne Sarkotić dobija brzopjav u kojem kralj Nikola moli za primirje – u svrhu pregovora. Sarkotić pismo prosljeđuje u Zapovjedništvo, ali smatra da je to besmisleno, te da bi on uz nastavak napada pristao odmah na pregovore. U dnevnik zapisuje: „Prvi otpadnik od Antante trebao bi napraviti veliki utisak, a Nikola je čovjek koji će otpasti iz savezništva kako bi spasio što se još spasiti dade. Vidjet ćemo što će gore (u Teschenu) skuhati!“ (Dnevnik, 11.I.1916, HDA). Iz dnevnika je vidljivo da na vojnu operaciju prema Lovćenu Sarkotić nije utjecao samo operativno već i taktički.

Zauzimanje Lovćena 11. siječnja dovelo do ponude primirja, a kasnije i do potpunog osvajanja Crne Gore. Dana 15. siječnja 1916. sve snage koje su Sarkotiću bile podređene za lovćensku operaciju, prelaze pod izravno zapovjedništvo 3. armije,

koja je svoje operacije u Crnoj Gori nastavila i prema sjevernoj Albaniji, dok se Sarkotić vraća svojoj zoni odgovornosti u Bosni i Hercegovini te Dalmaciji (Dnevnik, 11.I.1916, HDA). Nakon vojnih uspjeha u Crnoj Gori započeli su pregovori o uvjetima predaje. Kralj Nikola nudio je pregovore i uputio je pismo Vrhovnom zapovjedništvu tim prijedlogom. U odgovoru AOK-a prihvaćena je molba za pregovore, ali je zatražena bezuvjetna kapitulacija cijele crnogorske vojske i izručenje svih srbijanskih postrojbi koje su bile u zemlji. Da bi se kralja prisililo na popuštanje, Conrad je dao da njegove postrojbe prodru do Prizrena, Podgorice i Nikšića. Cetinje je zauzeto 13. siječnja, nakon čega je Nikola jednom „hitnom porukom“ Franju Josipa zamolio za časni mir. No car i ministar vanjskih poslova su početak mirovnih pregovora uvjetovali zahtjevima AOK-a. Nikola je 17. siječnja bio prisiljen prihvatiti teške zahtjeve i mogli su početi mirovni pregovori. U svoj Dnevnik Sarkotić je zapisao: “ Nikola je prihvatio naše uvjete; vjerojatno si je mislio: spasi što se spasiti daće. Pobjede li Centralne sile, morat ću se zadovoljiti minimumom, pobjedi li Antanta, ionako ću sve dobiti natrag. Pašićeva izdaja Crne Gore je to spriječila. Sve bi trebali dobiti Karađorđevići.”⁸

Na crnogorsko odbijanje mirovnih uvjeta Sarkotić postaje nepovjerljiv. U dnevnik zapisuje: “Od 11. siječnja - dakle već 10 dana razvlači se stvar! Što je sve u tom vremenu neko dalekovidno Vrhovno zapovjedništvo i neko jasno gledajuće ministarstvo vanjskih poslova moglo učiniti? Mir je već mogao biti postignut - na veliko nezadovoljstvo Antante. Nije li možda već propušten pravi trenutak? Neće li se Nikola sa svojom vladom nekud povući, možda u Italiju, i tako htjeti održati fikciju neke Crne Gore, kao što su učinili Albert /belgijski/ i Petar /srbijanski/? To bi trebalo izbjeći. Sudeći po tome kako se odvijaju stvari kod nas na jugu `gore` je sve zakazalo. Naš ograničeni pogled doseže jedva preko granica pojedinih krunskih zemalja, ili obaju država. Zbog toga se zakazalo već u Bosni i Hercegovini, pa kako onda ne bi na ostatku Balkana. Pridobivanje Bugarske /kao saveznice/ ispunilo me radošću i mogao sam se nadati i dalje. Neispravan postupak s Crnom Gorom opet je poljuljao moje povjerenje. Koliko god je mala, to vrijednija bi morala biti za nas u ovom trenutku. Treba dakle spretno postupiti i definitivno ju vezati za nas. Ali hitno!”(Dnevnik, 21.I.1916, HDA).

Konačno, 25. siječnja, kako je Sarkotić i predvidio, kralj Nikola je pobjegao iz zemlje i talijanskom torpiljarkom stigao na Brindisi sa svojim premijerom Mi-

juškovićem. Pritom je izjavio da odbija sve mirovne uvjete i nastavlja sa borbom. Sarkotić nije time bio oduševljen, budući da je samo kralj mogao potpisati pravovaljani mirovni ugovor. Veliki dio krivnje pripisao je AOK-u i ministarstvu vanjskih poslova. Nakon okupacije Crne Gore AOK je zapovjedio da se što brže moguće zaposjedne i sjeverna Albanija. Tek nakon što je Kövess ugrozio Skadar, Antanta je odlučila pomoći i francuska flota je isplovila. No 23. siječnja je Skadar pao gotovo bez borbe, 9. veljače. Tirana, a 27. veljače Drač. Talijani su se povukli, a austrougarske postrojbe zauzele su cijelu sjevernu Albaniju. Daljnje napredovanje nije bilo moguće zbog poteškoća sa opskrbom, pa je Valona ostala u talijanskim rukama. Pošto su propali svi daljnji pregovori s izbjeglim kraljem (i uz posredovanje ministara koji su ostali u zemlji), u Crnoj Gori i u Albaniji, slično kao i u okupiranoj Srbiji, uvedena je vojna uprava. U Albaniji je zapovjedao podmaršal Trollmann, zapovjednik XIX. Korpusa, u Crnoj Gori podmaršal Viktor Weber v. Webenau dosadašnji zapovjednik ratne luke. Poslije je u Crnoj Gori za vojnog guvernera imenovan grof Clam-Martinic.

Kada je riječ o crnogorskom kralju Nikoli, Sarkotić je očito bolje nego oni u Beču i u AOK-u znao za realne odnose između vladara, vlade i crnogorskog parlamenta, kao i za obiteljsku povezanost crnogorskog vladara s talijanskom i ruskom carskom kućom, zbog čega će preoštri zahtjevi dovesti do njegovog bijega i poništenja svih akata potpisanih od članova vlade. „Austrijski i vladajući politički i vojni krugovi očito su podcijenili ulogu i utjecaj Nikole, jer bi njegov ostanak u zemlji i „častan“ mir za Austro-Ugarsku bili puno korisniji od permanentne insurgencije do koje je gotovo došlo“ (Čutura, 2012, 67). Hrvatski publicist Josip Horvat piše da je sa: „Nikolom Crnogorskim nestalo posljednjeg balkanskog sitnog silnika koji je umješnošću i dinastijskom politikom – bio je, naime, tast talijanskog kralja, dvojice ruskih velikih knezova i srpskog kralja Petra – uspio da jedna sitna, siromašna dinastija tokom decenija postane evropski faktor na koji se moralo računati, a kod južnih Slavena bio, također decenijama, simbol oslobodilačke borbe protiv Turaka“ (Horvat, 1967, 308).

4. Neka razmatranja o kapitulaciji Crne Gore u Prvom svjetskom ratu

Prijepori o kapitulaciji Crne Gore postoje već 100 godina, a historiografija po tom pitanju je obimna.⁹ Ovaj do sada nepoznati izvor samo je mali prilog poznavanju toga povijesnog događaja, s perspektive tadašnjeg vojnog protivnika Crne Gore. Međutim, pitanje crnogorskog poraza u Prvom svjetskom ratu je i danas više političko pitanje nego pitanje historiografije. Razlog tomu je aktualno političko stanje u državi i regiji (postjugoslavensko nasljeđe), te podijeljenost crnogorskog društva po nekim fundamentalnim pitanjima što se tiču crnogorskog društva, povijesti te crnogorskog identiteta. Rastoder piše da se pitanje o uzrocima kapitulacije Crne Gore pojavilo kao klasično političko pitanje u aktualnim političkim obračunima odmah nakon poraza te na neki način traje i dan danas u suvremenoj Crnoj Gori. Niz kontroverznih i proturječnih izvora dovelo je do toga da se istrajno oko ovog pitanja vodi jedan „verbalni rat, čija je pozadina prepoznavana u političkim interesima predstavnika tada sučeljenih opcija“ (Rastoder, 2000, 240). No, prijašnja dominacija pobjednika u historiografiji sada je značajno pokolebana. Povijesni izvori poraženih sada nastoje da zauzmu dominantnu poziciju u povijesnoj slici toga razdoblja. Jedan od zagovornika srbijanske krivnje ili urote zbog koje je Crna Gora morala kapitulirati, a da se crnogorska vojska ne povuče sa srbijanskom preko Albanije bio je bivši crnogorski ministar Petar Plamenac. On je direktno optužio srbijanski politički (Nikola Pašić) i vojni vrh (Božidar Janković – Petar Pešić) da su planski radili na kapitulaciji Crne Gore da se u emigraciji ne pojave “dva faktora” južnoslavenskog ujedinjenja i dvije po svemu sučeljene dinastije. On je svoje “dokaze” i argumente iznio u niz navrata 20-ih god. 20. stoljeća preko zagrebačkog časopisa “Nove Evrope”, beogradske “Politike” te “Crnogorskog glasnika” (Detroit - SAD).¹⁰ Jedan dio historiografije zastupa stanovište da je kralj Nikola, kao slabiji partner, donio odluku da crnogorska vojska ostane u zemlji, da ne bi u izbjeglištvu potpala pod utjecaj srpske vojske i propagande te da mu ne bih mogla poslužiti kao materijalna snaga za vraćanje vlasti u Crnoj Gori kada za to dođe vrijeme. Tomu govori i činjenica da je kralj Nikola radio na tome da se izbjeglice iz crnogorske vojske i dobrovoljci iz stranih zemalja (Crnogorci) ne koriste u bitkama već čuva-

9 Vidi npr: Andrija, LUBURIĆ, Kapitulacija Crne Gore, Dokumenti, I-II., Mlada Srbija, Beograd, 1938-1940., Dimitrije, Dimo. VUJOVIĆ, Ujedinjenje Crne Gore i Srbije, Istorijski institut NRCC, Titograd, 1962., Novica, RAKOČEVIĆ, Crna Gora u Prvom svjetskom ratu 1914-1918., Istorijski institut Titograd, Cetinje, 1969., Gavro, PERAZIĆ, Nestanak Crnogorske države u Prvom svjetskom ratu, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1988.,

10 RASTODER, n. dj., 240.-249.

ju do odlučujućih trenutaka rata te potom uz pomoć Italije utvrde vlast Petrovića u Crnoj Gori (Hrabak, Borba.... 69). Na predavanju u Mojkovcu početkom 2016. godine iznio sam tezu da su se možda po pitanju izlaska poražene crnogorske vojske iz zemlje poklopili interesi srbijanskog dvora Karađorđevića i kralja Nikole I. Petrovića – nikome nije odgovaralo da se crnogorska vojska izvuče iz Crne Gore. Ni jedna ni druga strana nisu poduzeli nikakve značajne mjere da se takvo nešto izvede.¹¹ Ruska vlada je bila izrazito protiv Crne Gore – sve crnogorske vojne obveznike slala je na Krf i smatrala ih srpskim podanicima, što je bilo u skladu s smjernicama ruske politike i dogovora s Pašićem 1914. godine (Hrabak, Borba.... 92). Proslavljeni crnogorski vojskovođa Janko Vukotić je nakon kapitulacije tvrdio Slovincu (jugoslavenski orijentiranom vojniku Austro-Ugarske - Ljudevit Pivko) na Cetinju da je “Crna Gora prodana”, a isto je tvrdio u zatočeništvu u Bjelovaru u intervjuima novinarima (Jutarnji list, Nezavisnost), (Pivko, 1923, 88). U isto vrijeme počinje u emigraciji borba između dvije vlade u izbjeglištvu za “dušu crnogorskog naroda”. No, tijekom vremena srbijanska strana je postala potpuno dominantna po tom pitanju, crnogorska vlada u izbjeglištvu gubila je bitku. Zvanični predstavnik Crne Gore na Krfsku konferenciju nije bio pozvan. Da li su stvarno naponi jednog pokoljenja koje se nesebično žrtvovalo za opće ciljeve (posebno u Mojkovačkoj bitci) izigrani za više dinastičke interese obe (ili jedne) strane? Povjesničar Đorđe Borozan je pišući o crnogorskim junacima Mojkovačke bitke napisao: “Stajali su raspeti između mitske prošlosti o nepobjedivosti i stvarnosti koja im nije davala nikakvu nadu na uspjeh” (Borozan, Crna Gora ... 20). Da li su bili prevareni – historiografija ni danas ne može dati konačan odgovor.

11 Lazar Mijušković je ipak 21. 1. 1916. tražio od srbijanske strane da prihvate “ostatke crnogorske vojske” (Hrabak, Borba.... 85)

5. Dnevnik generala Stjepana Sarkotića – (dio o Crnoj Gori)

18./12. Odlazak u Beč.

19./12. Sa dvosatnim zakašnjenjem stigli u Beč. Otišao odmah u naš novi stan u Palais Palffy, I. Wallnerstrasse 6, koji je zaista – kako je Ella¹² često pisala – jako zgodan. Naravno da sam na veliku radost vidio i moje najdraže.

20./12. 11 h prije podne audijencija kod Njegovog Veličanstva. Car je bio kao i prijašnjih puta neuobičajeno milostiv i kod sebe me zadržao skoro 1 sat. Uglavnom se raspravljalo o novoj ofenzivi protiv Crne Gore,¹³ tada sam ja referirao o odnosima u Bosni i Hercegovini. Poslije podne veliki sastanak sa Körberom¹⁴ o tekućim prilikama.

21./12. Bio kod Krobotina¹⁵ koji je postao barun i u 11 h kod Buriana.¹⁶ Burian mi je rado pričao o svojim planovima, držao mi je pola satno predavanje u kojem mi je dao svoje najbolje političke ideje. Rado bi želio potaknuti kralja Crne Gore da napusti Antantu; ali da li će Nikola dobiti poseban mir, jako sumnjam.

22./12. Rano odlazim sa Ellom u Sarajevo gdje smo stigli na večer 23./12.

24./12. Minnich (Minić) mi je predstavio jednu potpuno novu vojnu situaciju. – Vrhovno zapovjedništvo više se ne ograničava sa oduzimanjem Lovćena nego želi pravu ofenzivu protiv Crne Gore i sjeverne Albanije, smjer Skadar. AOK iz jednog ekstrema prelazi u drugi. Za početak je bio samo Lovćen sada međutim ne samo

12 Sarkotićeva supruga Gizela pl. Sarkotić (rođ. Bartolović).

13 Zapis rukom na ovom mjestu nečitljiv.

14 Ernst von Körber (1850.-1916.), bivši austrijski premijer, zajednički ministar financija zadužen za BiH.

15 Krobotin, Alexander von, barun (12. rujna 1849. Olomouc, Češka - 28. rujna 1933, Beč), austrougarski vojskovođa i ministar rata (zajedničke vojske i bojnog pomorstva). Dužnost ministra rata obnašao je od 1912. do travnja 1917. kada ga je naslijedio generalpukovnik Rudolf barun Stöger-Steiner von Steinstätten. Nakon smjene Krobotin preuzima zapovjedništvo 10. armije na talijanskom ratištu i sudjeluje u 12. bici na Soči. Od listopada 1918. do kraja rata zapovjednik je armijske skupine u Tirolu. Umirovljen je 1. prosinca 1918. Antonio, SCHMIDT-BRENTANO, Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität, Österreichisches Staatsarchiv, Wien, 2007., 96., Petar, BROUCEK, Ein General im Zwielficht, Band 1, Wien-Köln-Graz, 1980., 280.

16 Burián von Rajecz, Stephan (István), grof (16. siječanj 1852. Stupava (Slovačka) – 20. listopada Beč), austrougarski državnik. Na dužnosti austrougarskog ministra vanjskih poslova zamijenio je grofa Leopolda Berchtolda 13. siječnja 1915. Nakon što je u prosincu 1916. smijenjen (nakon smrti kralja Franje Josipa novi ministar vanjskih poslova postao je grof Ottokar Czernin), imenovan je ministrom financija, ali u travnju 1918. ponovo preuzima dužnost ministra vanjskih poslova (do 24. listopada 1918.). Burian von Rajecz Stefan Graf, Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1850., Band 1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1957., 129., Burián von Rajecz, Stephan Graf, Neue Deutsche Biographie, Band 3, Duncker & Humblot, Berlin, 1957., 52.

Lovćen i Crna Gora nego i sjeverna Albanija. Sada ne iznenađuje da s Crnom Gorom nisu zadovoljni. Ja nikada ne bih išao u Albaniju.¹⁷ Još će tri brigade biti poslone u Bocche (Boka kotorska), a Kovess (Kövess)¹⁸ ima naredbu da trupe vodi od Prizrena do Cattaroa (Kotora). Na obje krajnje točke, Prizren i Bocche, bit će koncentrirani VIII., odnosno XIX. korpus, a između njih samostalne grupe, i oko 20./1.1916. treba početi napredovanje. Meni je pravo. Ali, da li ne očekujemo previše? Ne neprijatelj, ali teren, zima, manjak drva i vode, jednom riječju, obnova zaliha jako lako bi nam mogla postati jedna zagonetka za rješavanje. Badnjak sam proveo sa Ellom, Unkelhäusser-om, Kussevich-em i bračnim parom Minnich.

25. i 26./12. proveo sam u istom društvu kao i 24. prosinac.

28.12. Primio zatvoreni dopis od Tersztyanszky,¹⁹ priložio sam i pisma od Bolfras-a,²⁰ Körber-a i Csiczericis.

30./12. U 6 h poslije podne stigao je G. d. J. od Kövess sa svojim štabom u Sarajevo. Dočeka sam ih na kolodvoru i pozvao sam ga na večer k sebi.

31./12. Sinoć sam u konaku priredio skromnu večeru na kojoj su sudjelovali Kövessi meni najbliži.

17 Ova rečenica dodana rukopisom.

18 Kövess von Kövessháza, Herrmann Albin Josef, barun (30. ožujak 1854. Temišvar – 22. rujna 1924. Beč), austrougarski generalpukovnik (1916). U razdoblju 1911-1915. zapovjednik je 12. zbornice, a od rujna 1915. do listopada 1916. III. armije, koja se od rujna 1915. do ožujka 1916. borila na balkanskom, a onda na talijanskom ratištu. Od listopada 1916. do siječnja 1918. preuzima zapovjedništvo VII. armije na ruskoj i rumunjskoj bojišnici, a početkom 1918. do kraja rata armijskom skupinom „Kövess“ na Balkanu. Dana 5. studenog imenovan je vrhovnim vojnim zapovjednikom austrougarskih oružanih snaga (Armeeoberkommandant) te je 1. prosinca 1918. umirovljen. SCHMIDT-BRENTANO, Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität, Österreichisches Staatsarchiv, Wien, 2007., 93.

19 Tersztyánszky von Nadás, Karl (22. studeni 1854. Skalica (Slovačka) – 7. ožujak 1921. Beč), austrougarski generalpukovnik. Od 1912. do svibnja 1915. zapovjednik je 4. zbornice (početkom rata u sastavu II. armije pod zapovjedništvom generala konjaništva Böhm-Ermollija na ruskoj bojišnici). Sredinom 1915. preuzima zapovjedništvo armijske skupine Tersztyánszky (Srijem-Banat), a nakon toga III. (1915.), IV. (1916-1917) i ponovo III. (1917.) armije. SCHMIDT-BRENTANO, Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität, n. dj., 185.

20 Bolfras von Ahnenburg, Arthur Heinrich (16. travanj 1838. Sachsenhausen, Frankfurt na Majni - 19. prosinac 1922. Baden, Beč), austrougarski generalpukovnik i glavni pobočnik i načelnik Vojnog ureda njegovog veličanstva cara i kralja 1889-1917. Umirovljen je na vlastiti zahtjev 5. siječnja 1917. SCHMIDT-BRENTANO, n. dj., 96., BROUCEK, Ein General im Zwielflicht, Band 1, Wien-Köln-Graz, 1980., 155. „Bolfras Arthur Frh., Österreichisches Biographisches Lexikon 1815.-1950., Band 1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1957., 99.

1916. GODINA

1./1.1916. Prijemi u zgradi državne vlade.

2./1. Velika večera na koju sam pozvao sav vrh da bi se Kövess-a s njima upoznao. Kövess je sretan što je otišao sa njemačkog područja. Prilično se puno žalio na njihovu nemilosrdnost, s druge strane je jako hvalio časnike korpusa.

3./1. Za Lovćen-akciju odredio sam da počne 8. siječnja. Moglo me zaustaviti samo loše vrijeme koje bi uzrokovalo odgodu.

4./1. Pismo od Tersztiaanszky. Ella je po prvi puta bila kod Riza-beg-Kapetanović-a na jednom „Sielo“ (turski ženski-dan).

5./1. Na večer željeznicom prema Mostaru.

6./1. 7 h ujutro prema Bileku (Bileća). Putem sam izvršio inspekciju škole u Stolcu. U Bileku razgledavanje tvrđave, odgovarajuće upute GM. Andrian-a. Dobio dobar dojam. Časnicima držao kratak, na dušu i srce djelujući govor. U 2 h poslije podne odlazak prema Trebinju. Konzultacije sa zapovjednikom tvrđave FML. Braun čiji raspored sam dobro znao. Noćenje u spavaćim kolima.

7./1. 5 h u jutro vožnja vlakom prema Castelnuovu. 11 h stigli tamo. Konzultacije sa zapovjednikom XIX. korpusa. Sastanak provođenja cijele Lovćen-operacije. Pozvao na večer zapovjednika korpusa FML. Trollmann-a i admirala Hansa na večeru. Bio potpuno povjerljiv.

8./1. Početak napada na Lovćen-poziciju. Sa svojim stožerom krenuo sam na „Dalmat“, i plovio po cijelom frontu, nadzirajući akciju. Oko 300 koraka od Dalmata udario je neprijateljski projektil u more, podizajući vodeni stupac visok najmanje 10-15 m. Prekrasno jutarnje vrijeme nije održalo. Već oko 11 h prije podne nastupilo je potpuno naoblačenje i oko 1 h poslije podne počelo je kišiti. Mislio sam da je kiša izazvana teškom pucnjavom, ali nije bilo tako, nego je nažalost nastupila nepovoljna promjena vremena. Divio sam se preciznosti topništva i našem hrabrom pučkom ustanku (Landstrum) koji su možda imali za riješiti najtežu operaciju u cijelom ratu. Razgledao sam položaj jedne 42 mm haubice. Naše teško oružje (50 cijevi) ispalilo je oko 1300 projektila. Flota je uspješno djelovala sa 5-6 jedinica. Na večer 9 h nakon još jednog sastanka sa zapovjednikom korpusa budući da je sve taktički bilo regulirano otišao sam prema Sarajevu.

9./1. Na večer 6 h došle dobre vijesti. Solar je osvojen. Bolfras priopćio.

10./1. Dobre vijesti. Sve korača dobro naprijed, uzeto više oružja. 2 pisma su priložena, jedan od nadvojvode Eugen-a, jedan od Bolfras-a.

11./1. Prije podne u 10 h Minnich mi nosi vijesti da je Lovćen osvojen. Brigada Colerus je zauzela Krstač-sedlo. U cijelosti je zarobljeno 30 topova od toga 6 teških. Glavna zasluga pripada FML (podmaršal). v. Weberu. Sve trupe su se istaknule, ali ipak posebno 14. brdska brigada i skupina potpukovnika Törk-a. Kapa dolje pred hrabrim pučkim ustankom²¹ koji je tako teški taktički zadatak u kratkom vremenu uspješno riješio. Operacija je provedena tako kako smo je podmaršal v. E. Weber i ja planirali, a ne kako je to željelo Vrhovno zapovjedništvo koje je - da stvar bude još luđa – iz (1000 km. udaljenog) Teschena propisala i rješenje. Zapovjedništvo je uvijek željelo da se trebamo najprije probiti kod Krstača. Ali Krstač smo ostavili za kraj i težili smo uzeti važni i odlučujući prostor Solar-Kuk, što je sa uspjehom i postignuto. Lovćen-visina sama je od malog vojnog značaja. Na Lovćenu Crnogorci nisu imali ni jednog čovjeka ni stalnu posadu, najviše pri lijepom vremenu jednu izvidnicu, jer je Lovćen previsok i uglavnom se drži u oblacima. I danas Vrhovno zapovjedništvo propisuje kako se treba raditi mostobran na Lovćenu. Naravno opet jedna Teschenska glupost. Bez obzira na ovu naredbu izdao sam protivnan odgovarajući nalog. Ponekad se pitam čemu zapravo služi Vrhovno zapovjedništvo. Conrad se pouzdaje u neiskusne časnike. Zašto samo ne promijeni ove ljude i pošalje na front, a sebi ponovno uzme vrijedne ljude s fronta u štab. I ovi ljudi iz generalštaba (generalštaber) će nakon rata pričati o ratnom iskustvu, a nijedan od njih nije omirisao barut. Jedan kolega okarakterizirao mi je njemački i naš generalni štab ovako: Njemački daje naredbe čija izvedba leži u granicama mogućeg, naš daje takve, čija je izvedba djelomično nemoguća, djelomično nesigurna. Što sam kao zapovjedni general u Bosni i Hercegovini doživio od Vrhovnog zapovjedništva daje pravo tom kritičaru. Poslije podne 6 h dotrčao je Minnich sa jednim telegramom u kojem kralj Crne Gore moli za šestodnevni prekid vatre – u svrhu pregovaranja. Naravno, morao sam to dostaviti Vrhovnom zapovjedništvu na odlučivanje. Bojim se da će to biti besmisleno. Ja bih uz nastavak neprijateljstva, odmah pristao na

21 Pučki se ustanak sastojao od umirovljenih časnika i vojnih činovnika od 19. do 42. tj. 60. godine života. Detaljnije u Zakonu o pučkom ustanku od 6. lipnja 1886.: Gesetz, betreffend den Landsturm für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, mit Ausnahme von Tirol und Vorarlberg, Reichsgesetzblatt 90/1886., 297

pregovore. Prvi otpadnik od Antante moralo bi ostaviti veliki utisak, a Nikola²² je čovjek koji će otpasti iz savezništva kako bi spasio što je još dade spasiti. Vidjet ćemo što se se u Teschenu „skuhati“. Vederemo!

12./1. Telegram od Bolfras-a, Krobotin-a i Körber-a.

13./1. Jedna dobra trinaestica. Naše operacije dobro napreduju, na žalost ima puno promrzlina zbog niske hladnoće (-12°). Jedan bataljon u grupi Zhuber imao ih je preko 300, dakle skoro polovicu stanja. U 11 h na večer dojuri Minnich k meni sa jednim Nikolinim telegrafskim rukopisom Njegovom Veličanstvu sa molbom za mir i sa jednom istom prijavom crnogorske vlade na našu. Znači ipak! Nadam se dobrom, u potpunosti zadovoljavajućem dogovoru. Trebao bi biti važan cilj u vojnom i političkom interesu.

14./1. Vrhovno zapovjedništvo je uz suglasnost Njegovog Veličanstva opet dalo isti odgovor (podnošenje, razoružanje i sl.). Ovdje njušim previd ministra vanjskih poslova. Zanimljivo, od tamo dobivam obavijest (od ministarstva) da izaslanik Otto sa još 2 ljudi iz Uprave putuje u Castelnovo. Sa Kövess-om sam dogovorio da sada on direktno vodi XIX. korpus i grupu Braun. Dva časnika su previše. Loše vrijeme me jako zabrinjavalo za oko naših trupa. Ako je gospodin Bog protiv nas u maloj Crnoj Gori može nam se isto dogoditi što je Napoleona snašlo u velikoj Rusiji. Crnogorcima je lako; prilikom tako lošeg vremena oni se izgube, sakriju se u svoje kuće i kolibe i opet se vrate nakon nevremena. Jedna moderna vojska ne može tako nešto napraviti, ona ovisi o svojoj pratnji. Nema prvog skloništa, nema drva, nema vode – samo snijeg i stijene. Odnosi će se popraviti kad će trupe biti u Zeta-dolini. Nadam se da će za 2-3 dana biti u Nikšiću, Danilovgradu, Rjeki, možda već i u Podgorici. Možda Nikola sam pronade izlaz.

17./1. Nikola je prihvatio naše uvjete; mislio je: spasi što se spasiti da. Pobjede li središnje sile, moram se zadovoljiti sa najmanjim, pobjedi li Antanta, bez daljnjeg, dobit ću sve natrag. Pašićeva izdaja Crne Gore je to spriječila. Sve bi trebali dobiti Karađorđevići.²³ Vezano za predaju oružja očito nije imao netočno mišljenje

²² Sarkotić u svom dnevniku uvijek piše NIKITA, ovdje je to zbog razumijevanja zamijenjeno s Nikola.

²³ Zadnja rečenica dodana rukopisom. Austrijski vrhovni zapovjednik barun Conrad od početka je tražio da se poražene Crna Gora prisajedini Austro-Ugarskoj. On je smatario da je takvo rješenje najbolje Navodeći primjer za Tursku kojoj je mala Crna Gora bila neprestana smetnja „da ju je zapela u krvave ratove i da je bitno doprinijela uništenju turskog gospodstva na Balkanu.“ U pismu Buriánu od 17. siječnja 1916. Conrad piše da bi bilo neodgovorno „da se ostavi na tijelu Monarhije sličan čir (Pestbeule).“. Milan, PRELOG, Crna Gora i austrija početkom 1916. godine, Jugoslavenska njiva, br. 3., 1922., 165.

da je njegova labava milicija, čiji su bataljoni po svim frontama razbacani ili su se u dijelom vratili kući, protezali su se koliko su htjeli. Više im nije mogao narediti. Kad smo jednom unutar u zemlji i gospoda, zbog posljedice gladi, donose svatko svoju pušku za 1-2 šnite raženog kruha na mjesto isporuke. Mladi nadvojvoda Franz Carl Salvator došao je danas sa svojom četom u Sarajevo i ovdje se zadržao nekoliko sati. Ja sam ga pozdravio na kolodvoru. Ručao je kod Kövess-a na sajmu. Jedan skroman princ, ostavlja dobar dojam. Izaslanik Otto i grof Colloredo²⁴ su bili kod mene. Pregovarat će sa Nikolom, ovdje čekaju na instrukcije, za sutra sam ih pozvao na ručak. Vojno Vrhovno zapovjedništvo želi brzo potpuno točno imati Skutari (Skadar) - zapovijeda: 2 bataljona i 1 planinska brigada trebaju napraviti raciju na Skutari. Jedna brigada treba južno od Skutari-jezero (Skadarsko jezero) slijediti. Racija / u kršu, u snijegu / kod ovakvog lišenja / nisu ništa drugo mogli nego marširati. Što čovjek od pješadije ne očekuje? Racija / zašto se ovaj uobičajeni izraz za konjicu primjenjuje na pješadiju, a imamo pojam patrola korpusa (naredbe)? Sreća hrabrima u Skutari koji su tamo smjeli doći sa nekoliko napuštenih. Tko će brinuti za ove zadnje / vjerujem u praksu trupe koja bi bila izgubljena da se oslanjala samo na visoke naredbe.

20./1. Marterer-ovo pismo je priloženo.²⁵ U njemu i jedna slika od Nikolino pisma u kojem on Njegovo Veličanstvo moli za mir. U međuvremenu su ipak Crnogorci, kao što sam predvidio, naše uvjete odbili. Na to je od Vojnog Vrhovnog zapovjedništva došla naredba, operaciju danas prije podne nastaviti ukoliko do određenog sata Crnogorci ne prihvate uvjete. Prilažem pismo od Bolfras-a.

21./1. Čitam telegram poslije čega operacije do daljnjeg neće biti nastavljene. Nakon 11./1. – znači već 10 dana se stvar vuče! Što je sve u tom vremenu neko dalekovidno Vojno Vrhovno zapovjedništvo i neko jasno gledajuće ministarstvo vanjskih poslova u ovo vrijeme moglo učiniti? Mir je već mogao biti postignut – na nezadovoljstvo i ljutnju Antante. Zar već nije možda propušten pravi trenutak? Neće li se Nikola sa svojom vladom negdje povući, možda u Italiju, i tako održati fikciju jedne Crne Gore, kao što su učinili Albert (belgijski) i Petar (srbijski). To se goto-

24 Mannsfeld grof Colloredo, član ugledne austrijske grofovske obitelji.

25 Marterer, Ferdinand von, barun (30. listopada 1962. Prag - 29. siječanj 1919. Beč), austrougarski general pješastva i glavni pobočnik i načelnik Vojnog ureda njegovog veličanstva 1917-1918. (Vojnom uredu udijeljen je 1904, a od 1910. zamjenik je načelnika Vojnog ureda). Schmidt-Brentano, Antonio, Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität, Österreichisches Staatsarchiv, Wien 2007, 113., Peter, BROUCEK, Ein General im Zwielicht, Band 1, WienKöln-Graz, 1980., 372.

vo i dogodilo.²⁶ Kako se odvijaju stvari ovdje na jugu, kod nas „gore“ je sve zakazalo. Naš ograničeni pogled jedva doseže preko granica pojedinačnih krunskih zemalja ili obiju država. S toga evo već neuspjeha i zakazivanja u Bosni i Hercegovini, pa kako onda ne bih i na ostatku Balkanu. Pridobivanje Bugarske ispunilo me srećom i već sam se mogao dalje nadati. Pogrešno rješavanje Crne Gore opet me začudilo i vratilo nepovjerenje. Koliko god je mala, to bi za nas trebalo biti vrijednije upravo u ovom trenutku. Treba dakle pametno postupiti i definitivno ju za nas vezati. Ali hitno!

22./1. Štajerski izviđački savez šalje čestitke. Kao oduševljeni prijatelj dajem Savezu topao odgovor:

- . - Možda su moja pisma Bolfras-u i Marterer-u ipak malo koristila. Predaja slijedi i očekivana je.

-. - Telegram bana baruna Skerlec sa mojim odgovorom je priložen.

23./1. Danas se Otto od mene oprostio. Bio je sa grofom Colloredo kod Elle na čaju. Otto ima dobre namjere. Netko 14 dana vuče na stvari i sutra idu oba gospodina sa pukovnikom Slameczka iz Sarajeva. 14 dana / koje neiskorištavanje vremena u svjetskom ratu! Bojim se da i Nikola također ide u Francusku ili Italiju. Tada nema nikog autoritativnog za pregovore. Nikoli treba na licu mjesta osigurati punu slobodu i za slučaj raskida pregovora jer samo on u zemlji ima autoritet s nama postići sporazum. Njegovu vladu narod ne priznaje i on je – u slučaju odsutnosti – u stanju sve obveze svoje vlade, makar i njegovim odobravanjem, tako okrenuti i protumačiti da postanu bezvrijedna.

Danas sam poslao dopis 3. Vojnom zapovjedništvu (Kövess) i u istom objasnio na koji način se u Bosni može popraviti aprovizijsko stanje. Ako ljudi neće moje riječi prihvatiti onda idemo u susret jednom bezobrazno kritičnom razdoblju koji bi mogao katastrofalno završiti. Kovess, dobri čovjek, je pomalo nesiguran od onih „gore“. Čudno je kako lijepi osjećaj ima trupa za svoje pretpostavljene. Njegovi podređeni ga naizivaju Kreuzschnabel („krostokljun“) (po satiričkoj brošuri: “Kako je major Kreuzschnabel došao u Glavni stožer“), jer svugdje dođe do toga da obere vrhnje – na gotovo. Tako je preuzeo Vojno zapovjedništvo nakon Terzstyanszokog, koji je za formiranje, opremanje i discipliniranje vojske stekao velike zasluge i također protiv Srbije osmislio plan operacije, a to (preuzimanje zapovjedništva)

došlo je neposredno prije početka operacije. I ovamo je došao 8 dana prije početka „Lovćen“ operacije i u pogledu toga je nedužan kao i malo dijete. Ne želim mu naškoditi, jer je jedan dobar, vrijedan čovjek, ali general sa takozvanom slijepom poslušnošću. Njegov šef štaba GM (general-major) Konopitzky je dobar i tako će vojska zahvaljujući jako vrijednim generalima a la Weber, Braun, Trollmann dobro se pokazati. Karakteristično za Kövess-a je što on misli: „Što manje ovdje (i pri tome pokazuje na glavu) to bolje.

24./1. Skutari, Podgorica, Nikšić, Danilovgrad bili su osvojeni. Razoružanje ide glatko. Vojno Vrhovno zapovjedništvo može iz toga naučiti kako lako sve ide ako se točno prihvati. Teorija i praksa vrlo često idu različitim putem. Pismo od Bolfras-a je priloženo.

27./1. Pismo Marterer-a priloženo. Također pozdravi iz Bocche zbog mog odgovora. Aprovizijsko pitanje zemlje bilo je sa 3. Vojnim etapnim zapovjedništvom nužno regulirano. Možda će ići sa jednim „potezom“ svaki dan.

29./1. Danas je sa još jednom brigadom smio doći FML. Sorsisch za pojačanje brigade Streith u Skutari. 3. vojska želi sa 11. brigadom sve do Muti-potoka, Debre napredovati. Potpuno sam zaboravio priložiti moju naredbu XIX. korpusu, grupi FML. Braun i brodskoj diviziji Vojnim zapovjedništvom. Sada to radim.

1./2. Tri pisma: od Bolfras-a, Tersztyanszky-a i pukovnika Pitreich-a. Pitreich, jedan visoko inteligentan mladi oficir štaba dijeli moje i Csicseric-ovo mišljenje.

3./2. Ellu sam otpratio do Broda, tamo sam razgledao Danica-radove

4./2. Otputovao u Tuzlu. Putem sam posjetio tvornicu amonijaka u Lukoveu i Saline, kao i tvornicu ugljena u Kreki.

5./2. Prije podne pregledao sam škole, u podne sam putovao prema Zvorniku i natrag prema Tuzli, ukrcao se odmah u vlak i stigao

6./2. Opet u Sarajevo. U podne sam se oprostio od Kövess-a koji je na večer putovao u Cattaro. Želim mu i dalje sreću na strani njegovog šefa štaba kako bi nadimak „krstokljun“ potpuno opravdao. Ipak je dobar „krstokljun“ jako grdio Mackensen-a!!! Primio pisma od Bolfras-a i Marterer-a. Priloženi su. Austrija se – kako uči povijest – dokazala u nesreći. Pitam se: da li će se dokazati i u sreći? Da li će to ići po osnovi pobjede? Gledam sumornije u budućnost. Bio bi sretan da se moj pogled totalno pogrešno dokaže.

7./2. Jedno ljupko pismo FML. Braun-a, trenutno komandanta posade trupe

u Crnoj Gori sa sjedištem u Cetinju, prilažem. Ministar v. Körber najavio se za 13./2. Radujem se njegovom dolasku.

10./2. Na zahtjev gradonačelnika Beča, preuzvišenom Weisskirchner-u, poslao sam svoju sliku i priloženu posvetu za rodnu knjigu grada Beča.

12./2. Pismo od Tersztyanszky-a je priloženo. Isto tako čestitka brzojav mog rodnog grada i moj odgovor.

13./2. U podne došao preuzvišeni v. Körber. Prenio mi skroz formalno pozdrave i zahvalno priznanje mojim uslugama. Njegovo Veličanstvo mi je zaista milostivo, kada bi se samo svemogućom milosti mogao opravdati. Radim najbolje što mogu.

14. i 15./2. Konferencija vlade pod predsjedavajućim Körber-om.

16./2. Vožnja sa Körber-om u jugoistočno područje. Pogledali smo izradu mosta kod Megjegja, tada smo se odvezli prema Goraždu i Foči. U Foči je razgledavan novi Sarkotić-most. Povratak prema Ustipraći. Noćenje u vagonu.

17./2. Vožnja prema Čajnici i Pljevlju. U Pljevlju svečani doček. Smirio nešto uzrujane Turke. Imaju još strah od Crnogoraca. Nosio pukovnik Vuchetich, zadnji doći u kordi.

18./2. Vožnja prema Mostaru, Čapljini i Castelnuovo. Noćenje u vagonu.

19./2. Vožnja prema Cetinju. Provlačili smo se kroz mnoge svite i trupa. Körber je mogao vidjeti što se sve nije odigravalo na ulicama. U Cetinju smo objedovali kod dobrog FML. Braun-a. Nakon jela razgledavali smo konak. Poslije podne povratak. U 5 smo posjetili Kövess-a koji uvijek sa vrha želi imati upute kako da nastupi protiv Crnogoraca!! Nakon nekoliko trenutaka otišli smo na Dalmat, prošli kroz Bocchu i ušli u Zelenik i u naš vagon.

20./2. U podne smo opet bili u Sarajevu.

21./2. Opet konferencija vlade. Na večer 9 h odlazak prema Tuzli.

22./2. Rano u Tuzli. Razgledavanje grada i škola. Poslije podne 2 h povratak. U Doboju smo se razdvojili. On odlazi prema Brodu i dalje prema Beogradu, ja prema Sarajevu. Tamo sam našao priloženo pismo od Tersztyanszky-a.

24./2. Desetodnevni boravak ministra za mene je bio pravi duhovni i psihički oporavak. Suglasan sam sa Körber-om u svemu i u njemu poštujem jednog zaista mudrog državnika.

REFERENCES:

Dnevnik Stjepana Sarkotića, fond 1773, kutija 2, Hrvatski državni arhiv (HDA)

Andrijašević Ž. Rastoder Š. (2006). Istorija Crne Gore.

Ašanin M. (1988). I tada rekoše: neće proći.

Bauer E. (1988). Der letzte Paladin des Reiches, Go Stefan Freiherr Sarkotić von Lovćen (Posljedni upravitelj Carstva – general-pukovnik S. barun Sarkotić od Lovćena).

Bauer E. (1990). Posljednje godine generala Stjepana pl. Sarkotića od Lovćena, *Hrvatska revija*, br. 3.

Borožan Đ. (2013). Crna Gora i Prvi svjetski rat, *Arhivski zapisi*, br. 2.

Božović M. (2016). Pad Lovćena i slom Crne Gore, *Matica*, br. 62.

Bourbon-Parma S. (1921). Austria's Peace Offer, 1916-1917.

Čutura D. (2012). Stjepan Sarkotić časnik, strateg i političar.

Grižak Z. (2001). Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=54630>

Horvat J. (1967). Prvi svjetski rat.

Hrabak B. (1964). Borba između crnogorskog dvora i srpske vlade oko obrazovanja crnogorske vojske i oko dobrovoljaca 1916-1918., *Istorija XX veka*.

Karaula Ž. (2015). Samozvani grof i dubrovački „Srbin-katolik“ Lujo Vojnović – austrijski konfident na dvoru kralja Nikole I. Petrovića Njegoša, *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu*.

Klark K. (2014). Mesečari. Kako je Evropa krenula u rat 1914.

Klein. S. (1969). Freiherr Sarkotić von Lovcen – Die Zeit seiner Verwaltung in Bosnien-Herzegowina von 1914-1918. (Barun Sarkotić od Lovćena – Vrijeme njegove uprave u Bosni i Hercegovini, doktorska disertacija).

Pivko Lj. (1923). Proti Avstriji: Slike iz borbe Jugoslovanov na italijanski fronti proti Avstriji, Klub dobrovoljcev.

Peters M.S. (2005). Freiherr von Sarkotić und die südslawische Frage in der Donaumonarchie; Österreich-Ungarns letzter Kommandierender General und Landeschef von Bosnien-Herzegowina als politischer Offizier im Ersten Weltkrieg; doctoral thesis, Vienna.

Peters M.S. (2006). Stefan von Sarkotić báró politikus-tábornok a magyar-horvát kapcsolatokról (The political General Stefan Baron von Sarkotić about the Hungarian-Croatian Relations), *Kút (The Fountain)/1*.

Peters M.S. (2011). Konceptije rješavanja južnoslavenskog pitanja Stjepana baruna Sarkotića, Međunarodna konferencija Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878-1918, Zbornik radova (International Conference Bosnia and Herzegovina in Austria-Hungary 1878 to 1918, Collection of Essays), Filozofski fakultet, Sarajevo.

Popović S. (2002). S kraljem Nikolom iz dana u dan 1916-1919.

Potapov N. M. (2003). Ruski vojni agent u Crnoj Gori. Dnevnik 1906-1907., 1912., 1914.1915.

Rastoder Š. (2000). Janusovo lice istorije.

Ružić J. (1955). Crna Gora u ratovima 1912.-1918. i u poratnoj istoriji.

Stevenson D. (2014). Povijest Prvog svjetskog rata.

Tadin O. (1994). Osobni fond generala Stjepana Sarkotića, *Arhivski vjesnik*, br. 37.

Tomić D. (2006). Stjepan barun Sarkotić od Lovćena (1858.-1939.), *Lička revija*, br. 6.

Operacija crnogorske vojske u Prvom svjetskom ratu, (1954).